

UOT 338.48

## TURİZMİN İNKİŞAFI QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFINDA MÜHÜM AMİL KİMİ

<sup>1</sup>MİKAYİLOVA SEVDA MƏMMƏD qızı

<sup>2</sup>ŞÜKÜROV VÜSAL CAVİD oğlu

AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

*Innovasiya menecmenti və elmin inkişafı problemləri şöbəsi*

*1- b.e.i. i.e.d., 2- doktorant*

[shukurovvusal@gmail.com](mailto:shukurovvusal@gmail.com)

*Açar sözlər: xidmət sahələri, turizm sektoru, turizm sektorunda kateqoriyalar üzrə dinamika, sərmayə qoyuluşu*

Turizm dünya iqtisadiyyatının ən dinamik inkişaf edən sahələrindəndir. Ümumdünya Turizm Təşkilatının məlumatına görə, turizm ÜMM-in 11-12%-nə bərabərdir. Dünya istehlak xərclərinin 11%-i, ümumi kapital qoyuluşunun 7%-i, ixracat gəlirlərinin təxminən 7%-i turizmin payına düşür və yalnız neft və neft məhsulları və avtomobil ixracından daxil olan gəlirdən mütləq ifadədə geri qalır. Bəzi ölkələrdə turizm gəlirləri ümumi gəlirlərin dördüdə bir hissəsini, hətta daha çox hissəsini təşkil edir. Fransa, İspaniya, Macarıstan, İsveçrə, İtaliya ÜMM-nin 15%-dən 35%-ə qədər turizm sənayesindən əldə edilir. Bu rəqəm Kipr iqtisadiyyatı üçün 45%-dən çox təşkil edir. [1] Beynəlxalq münasibətlərin genişləndirilməsi və valyuta daxilolmalarının çoxalması mənbəyi kimi turizmin əhəmiyyəti böyükdür. Turizm sahəsinin inkişafı nəqliyyat, rabitə, tikinti, kənd təsərrüfatı, istehlak mallarının istehsalı, ticarət və digər sahələrə böyük təsir göstərir. Turizm məşğulluğun təmin edilməsinin, işsizliyin azaldılmasının, ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinin gəlir mənbəyi kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

2007-ci ildə BMT-nin Nyu-York və Cenevrədə turizmin inkişafına dair keçirilmiş yüksək səviyyəli tədbirlərində turizm sektorunun inkişafından milli iqtisadiyyatın inkişafının sürətləndirilməsində və ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında zəruriliyinə diqqət yetirilmişdir. Bir çox ölkələrdə turizm sahəsində güclü potensialın olmasına baxmayaraq, həmin sahənin inkişafına fikir verilmir. Son dövrlərdə qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə əlaqədar olaraq turizm sektorunun inkişafına da önəmli yer verilir. Bu sahənin inkişafına təkan verilməsi çoxfunksiyalı milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün zəruridir. Buna görə turizm sektorunun inkişafı üzrə dövlət siyasəti və beynəlxalq əməkdaşlıq inkişaf etdirilməlidir. İnnovasiya funksiyalarının və yüksək texnologiyaların tətbiqi müasir dövrdə turizm sektorunun inkişafını sürətləndirər və bu sahənin əlavə dəyər yaratmaq potensialından istifadənin səmərəli təşkilinə səbəb olar [2]. Türkiyənin timsalında turizm sahəsində güclü təcrübəsi olan ölkələrdə aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, bu sahənin inkişafı və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi onun milli iqtisadiyyatda yerinin obyektiv qiymətləndirilməsi, inkişafı ilə bağlı dövlət siyasətinin mükəmməlliyi, qəbul edilən strateji qərarların kifayət qədər əsaslandırılması, obyektiv turizm potensialından çıxış etməklə adekvat tədbirlərin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsindən asılıdır. Turizm sektorunun inkişafı iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri ilə qarşılıqlı fəaliyyət inteqrasiyasını formalaşdırır, sosial sahələrin inkişafına əlavə təkan verir, xidmət mədəniyyətini formalaşdırır, ölkənin tanınması, milli dəyərlərin qorunması və digər ölkələrin vətəndaşlarına aşılınması prosesini genişləndirir.

İqtisadi proseslərin qloballaşdığı və kəskin transformasiyalara uğradığı bir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi ən önəmli məsələlərdəndir.

Dünyada gedən proseslər, ənənəvi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi ölkəmizdə turizm sektorunun inkişafı üçün şərait yaratmışdır. Ənənəvi ixtisaslaşmış turizm ölkələrində bu sektorun xidmətlər çeşidinin genişləndirilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün kompleks silsilə tədbirlərin görülməsi prosesləri intensivləşməkdədir. Turizm sektorunun inkişafının modelləşdirilməsi əksər dünya ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycanın milli maraq dairəsindədir. Azərbaycanın turizm bazarının beynəlxalq turizm bazarına inteqrasiya olunması, ölkəmizin turizm sahəsində yüksək potensiala malik olmasından xəbər verir.

Ölkəyə turist axınının çoxalması turizm sektorunun inkişafına nail olur və mühüm inkişaf göstəricilərindən biri kimi ifadə olunur. Turizm sektorunun inkişafı iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin, əsasən ərzaq istehsalı üzrə olan sahələrin inkişafına səbəb olur ki, bu da ümumiyyətlə yüngül və yeyinti sənayesi ilə kənd təsərrüfatının qarşılıqlı fəaliyyətinə stimül yaradır [3]. Bütün bunlar zəncirvari olaraq milli iqtisadiyyatın iqtisadi inkişafı üçün zəmin yaradır. Odur ki, müasir şəraitdə turizm sənayesinin inkişafı üçün innovasiyalı idarəetmə prinsiplərinin və mexanizmlərinin yaradılması çox zəruridir. Bu sahədə mövsümlilik xarakterik xüsusiyyətdir, bununla əlaqədar olaraq, yüksək bilik və bacarığa malik ixtisaslı kadrların hazırlığı mühüm məsələdir. Ölkəmizdə bu sahədə çoxlu işlər görülür, ixtisaslı kadrların hazırlanması məqsədilə Turizm İnstitutu fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə yeni iş yerlərinin açılması ilə yüksək intellektli mütəxəssislərə tələbat artdıqca, təbii olaraq, ali təhsildə keyfiyyətin əhəmiyyəti də gündəmə gəlir. Ölkənin digər ali təhsil ocaqlarından fərqli olaraq, ATİ tələbələrinin öz nəzəri biliklərini 20 həftəlik istehsalat təcrübəsində möhkəmləndirmək imkanı da mövcuddur. ATİ tələbələrinin əksəriyyəti Türkiyə, İsrail, Şimali Kipr Türk Cümhuriyyəti, Almaniya, Yunanıstanda yay tanışlıq və istehsalat təcrübəsi keçir.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən yaradılmış [www.azerbaijan.travel](http://www.azerbaijan.travel) rəsmi milli turizm portalı son illər ərzində daxili və xarici turistlər üçün Azərbaycanın turizm potensialı, o cümlədən təbiəti, turizm infrastrukturunu, ictimai nəqliyyat sistemi, ölkəmizin unikal turizm məhsulları, turizm şirkətləri və mehmanxanaları barədə geniş məlumat bazası və təbliğat vasitəsi rolunu oynayır. Gəlmə turizmi üzrə prioritet sayılan ölkələrdə turizm potensialımızın təbliğ edilməsi məqsədilə alman və rus saytlarında müvafiq elektron banerlər yerləşdirilib. 2013-cü ildən etibarən digər turizm inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi elektron viza sisteminin tətbiq edilməsi, turizm sahəsində prioritet olan ölkələrin təcrübəsinə əsasən hava limanlarında vizanın verilməsinin tətbiqi ölkədə turizmin inkişafı üçün atılan addımlar siyahısındadır [3].

J. Botkina turizm sektorunun meqapolis şəraitində inkişafının modelləşdirilməsi-nin və bu istiqamətdə kompleks tədbirlərin görülməsini zəruri hesab edir. Xidmət sahələrinin ən mühüm sahələrindən biri kimi bu sektorun inkişafının vacibliyini qeyd edir. Bu baxımdan turizm sektorunun potensialından səmərəli istifadə edilməsinin ən məhsuldar istiqamətləri müəyyən edilməli və buna görə tədbirlər görülməlidir.

Son on ildə Azərbaycanda turizm sektorunun mövcud potensialından səmərəli istifadə edilməsi problemləri xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. Turizm sektorunun güclü potensialının və əlavə dəyər yaratmaq imkanlarının olması bu sahənin inkişafına təkan verir və güclü iqtisadiyyata və bu sahədə böyük təcrübəyə malik Türkiyənin timsalında bu sahəyə sərmayə qoyub gəlir götürmək çox əlverişlidir. Digər xidmət sahələrindən fərqli olaraq, turizm sahəsinə sərmayə qoyub qısa müddət ərzində gəlir götürmək olar. Bu sektor əlavə gəlir əldə etmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, həyat səviyyəsini yüksəltmək, makroiqtisadi göstəricilərə təsir etmək, onunla əlaqəli olan sahələrin (xidmət, nəqliyyat, rabitə, aqrar və s.) inkişafına səbəb olur.

A. Həsənov qeyd edir ki, turizm fəaliyyəti ölkə iqtisadiyyatının sosial-iqtisadi inkişafına təkan verən mühüm sahələrindən biridir və postneft məkanında turizm iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir.

Turizm sektorunun inkişafı üçün əhəmiyyətli tədbirlər planının qəbul edilməsi, inkişaf strategiyasının və planların işlənməsi, investisiya üçün maliyyə mənbələrinin axtarılması, bu işlərin yerinə yetirilməsi üçün səmərəli idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi vacibdir.

*Turizmin inkişafı qeyri-neft sektorunun inkişafında mühüm amil kimi*

Turizm sənayesinin iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsinin ən geniş yayılmışı turizmdən daxil olan gəlirlərin hesablanmasıdır. Turizm sənayesinin iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsinin müxtəlif metodları vardır. Turizmin iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi obyektiv ekspert qiymətləndirmə və analitik məlumatlar əsasında müəyyən edilir. Turizmin təsirlərinin qiymətləndirilmə metodlarını aşağıdakılar əks etdirir [2]:

- Ölkədə turizmin infrastruktur obyektlərinin inkişafı;
- Büdcəyə turizmdən vergi daxiləlmaları;
- Regionun turist firmalarının rentabelliği və gəlirliliği;
- Turizmdə əhalinin məşğulluğu;
- Multiplikativ səmərə vasitəsilə iqtisadiyyatın digər sahələrinə turizmin dolaylı təsiri və s.

İqtisadiyyatın diversifikasiyasında mühüm rol oynayan turizmin dinamik inkişafının təmin edilməsi onun potensialından tam istifadəni zəruri edir.

Turizm sektorunun ölkəmizin iqtisadi inkişafında payının məşğulluqda, investisiyada, büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi və s. göstəricilər üzrə qiymətləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Cədvəl 1-də Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunda illər üzrə əsas göstəricilərin dinamikası əks olunmuşdur. [4]

**Cədvəl 1.**

*Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunda əsas göstəricilərin dinamikası*

<b>Göstəricilər</b>	<b>2009</b>	<b>2010</b>	<b>2011</b>	<b>2012</b>	<b>2013</b>	<b>2014</b>	<b>2015</b>	<b>2016</b>	<b>2017</b>	<b>2018</b>
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrdə işləyənlərin sayı, cəmi, nəfər. <b>Ondan:</b>	1393	1418	1541	1730	1729	1794	1586	1838	1891	2074
Birbaşa turizm fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, nəfər	-	1159	1279	1473	1515	1567	1308	-	-	-
Turizm təşkilatlarının sayı	124	126	141	170	197	218	243	272	339	374
Satılmış turist yollayışlarının sayı, ədəd	28509	34121	42583	62866	65448	66233	44615	36978	44066	49992
Ölkə daxilində səyahət üçün satılmış turist yollayışlarının sayı, ədəd	3259	3385	4045	5121	7078	6990	4695	5842	5850	7390
Xaricə səyahət üçün satılmış turist yollayışlarının sayı, ədəd	21776	27030	34254	52378	53771	54900	38002	24368	31612	36463
Ölkə daxilində xarici vətəndaşlara səyahət üçün satılmış turist yollayışlarının sayı, ədəd	3474	3706	4284	5367	4599	4343	1918	6768	6604	6139
Ölkəyə gələn və gedən turistlərin sayı, o cümlədən:	-	69923	83620	101431	91961	92305	61965	53999	63423	65676
Gələn turistlərin sayı	-	17641	18840	23440	10605	10657	2009	8949	13455	12777
Gedən turistlərin sayı	-	52282	64780	77991	81356	81648	59956	45050	49968	52899

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Turizm sahəsində yaradılan əlavə dəyər, mln manat	-	-	-	-	2080,2	2404,2	2437,3	2746,1	3151	3464,3
Ölkə ÜDM-də turizm sahəsində yaradılan əlavə dəyərin xüsusi çəkisi, %-lə	-	-	-	-	3,6	4,1	4,5	4,3	4,5	4,3
Turizm sahəsinə yatırılan investisiyaların həcmi, mln manat	527,8	949,2	1407,8	1478,2	1371	2204	1063,9	363	267,3	229,7

Təhlil zamanı qeyd edilir ki, ölkəyə gələn turistlərin sayı 2013-cü ildə 10605 nəfər olmuşdursa, 2017-ci ildə gələn turistlərin sayı 13455 nəfər olmuşdur. Bu da ölkədə turizmin inkişafı üçün münbit şəraitin yaradılmasından xəbər verir. Cədvəldən görünür ki, ölkədən gedən turistlər 2013-cü ildə 81356 nəfərdirsə, 2017-ci ildə bu rəqəm 49968 nəfər olmuşdur. Bu da dolaylı yolla ölkə daxilində turizmin inkişaf səbəbindən formalaşa bilər. 2013-cü ildə ölkədə ÜDM-də turizm sahəsində yaradılan əlavə dəyərin xüsusi çəkisi 3,6 %-ə, 2017-ci ildə isə 4,5 %-ə bərabər olmuşdur. Turizmin inkişafının məşğulluğa düz mütənasib təsir etdiyini qeyd etmişdik. Cədvəl 1-də Azərbaycan timsalında müvafiq uyğunluğu rəqəmlərdə görə bilirik. Belə ki, cədvəldəki son 10 ildə məşğulluq 49%-ə yaxın artım göstərmişdir, bu dövr ərzində turizm təşkilatlarının sayı təqribən 3 dəfə artmışdır.

Cədvəl 1-ə nəzər saldıqda onu da görmək mümkündür ki, turizm sahəsinə qoyulan investisiyaların həcmi eniş göstərməsinə rəğmən ölkədə turizm sahəsində yaradılan əlavə dəyər həm mütləq ölçüdə, həm də ÜDM-dəki faiz göstəricisində artım nümayiş etdirmişdir. Rəqəmlərlə ifadə etsək, turizm sahəsində yaradılan əlavə dəyər son 5 ildə 2,08 milyard manatdan 3,15 milyarda manata, həmin dəyərinin ÜDM-dəki payı isə 3,6%-dən 4,5%-ə çatmışdır. Bu da bir neçə illər əvvəl qoyulmuş investisiyaların öz təsirini indi göstərməsi ilə izah oluna bilər.

#### Cədvəl 2.

*Azərbaycan Respublikasında satılmış turist yollayışlarının 2005–2017-ci illər ərzində dinamikası*

Göstəricilər	Satılmış turist yollayışlarının miqdarı	Ölkə daxilində səyahət üçün satılmış yollayışların sayı	Xaricə səyahət üçün satılmış yollayışların sayı	Ölkə daxilində səyahət üçün xarici vətəndaşlara satılmış yollayışların sayı
<b>2005</b>	16444	2681	12211	1552
<b>2006</b>	20256	2634	17385	237
<b>2007</b>	26008	2820	20777	2411
<b>2008</b>	27055	2517	20843	3695
<b>2009</b>	28509	3259	21776	3474
<b>2010</b>	34121	3385	27030	3706
<b>2011</b>	42583	4045	34254	4284
<b>2012</b>	62866	5121	52378	5367
<b>2013</b>	65448	7078	53771	4599
<b>2014</b>	66233	6990	54900	4343
<b>2015</b>	44615	4695	38002	1918
<b>2016</b>	36978	5842	24368	6768
<b>2017</b>	44066	5850	31612	6604
<b>2018</b>	49992	7390	36463	6139

Cədvəl 2-də isə Azərbaycanda satılmış turist yollayışlarının kateqoriyalar üzrə dinamikasını 2005-2017-ci illər üzrə nümayiş etdirir [4]. 2005-ci ilin göstəriciləri 2017-ci ilin müvafiq göstəriciləri ilə müayisə edildikdə hər bir kateqoriya üzrə artım qeydə alınmışdır ki, bu artım kateqoriyalardan asılı olaraq, 2-4 dəfə arasında olmuşdur.

Bütün qeyd edilənləri nəzərə alaraq, turizm sektorunda yüksək inkişaf göstəricilərinə malik ölkələrdən ölkəmizə müəyyən kateqoriyalar: coğrafi uyğunluq, mədəni uyğunluq, dini uyğunluq, maddi uyğunluq və s. cəhətdən uyğun olanlar dərinlən araşdırılmalı və bu ölkələrin inkişaf yolu kompleks şəkildə ölkəmizdə tətbiq edilməlidir. Turizmin, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, iqtisadiyyatın digər sektorları ilə sıx bağlılığı bu səhəyə dövlət tərəfindən xüsusi diqqət tələb edir. Sevindirici hal Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsində turizmin bir çox sahələrinə diqqət yetirilmiş və planlar qarşıya qoyulmuşdur [5]. Bu istiqamətdə görülən işlərin, qoyulan investisiyaların gələcək nəticələrinin digər sektorlara mərhələ-mərhələ yansıtacağı danılmaz faktdır. Lakin bu işlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət, diqqət edilməyən turizm növlərinin yenidən baxılaraq inkişaf planlarına daxil edilməsi mütləq hesab olunur.

### ƏDƏBİYYAT

1. Dünya Bankının göstəriciləri [www.data.worldbank.org](http://www.data.worldbank.org)
2. BMT İnkişaf Proqramı, Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunun rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi problemləri. Bakı: İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun nəşriyyatı, 2009, 58 s.
3. Azərbaycan turizmi: mövcud vəziyyət və perspektiv imkanların dəyərləndirilməsi zərurəti <https://interaztv.com/society/78193>
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları [www.stat.gov.az](http://www.stat.gov.az)
5. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı [https://mida.gov.az/documents/Turizm\\_s%C9%99nayesinin\\_inki%C5%9Faf%C4%B1na\\_dair\\_strateji\\_yol\\_xeritesi.pdf](https://mida.gov.az/documents/Turizm_s%C9%99nayesinin_inki%C5%9Faf%C4%B1na_dair_strateji_yol_xeritesi.pdf)

### РЕЗЮМЕ

#### РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА

*Микаилова С.М., Шукюров В.С.*

**Ключевые слова:** сфера услуг, сектор туризма, динамика сектора туризма по категориям, инвестиции

Статья посвящена развитию туризма, одной из ключевых точек сферы услуг в Азербайджанской Республике. Сектор туризма упоминается как одно из приоритетных направлений снижения экономической зависимости страны от нефтяного сектора. Рекомендуется использовать опыт стран, специализированных в сфере туризма. В статье анализируется динамика ключевых показателей индустрии туризма за последние 10 лет, которая рассматривается как основа экономического развития народного хозяйства. Внесены предложения по увеличению доли туристического сектора в нефтяной и общей экономике.

**SUMMARY**  
**TOURISM DEVELOPMENT AS AN IMPORTANT FACTOR**  
**IN THE DEVELOPMENT OF THE NON-OIL SECTOR**

*Mikayilova S.M., Shukurov V.J.*

**Key words:** *service sectors, tourism sector, dynamics of tourism sector by categories, investment*

The article deals with the development of tourism, one of the key point of service sector in Azerbaijan Republic. The tourism sector is mentioned as one of the priority areas for reducing the country's economic dependence on the oil sector. Using the experience of the specialized countries in the field of tourism is recommended. The dynamics of the tourism industry's key indicators are analyzed over the last 10 years at the article. Here the chain of all these is discussed as the basis for the economic development of the national economy. Proposals were made to increase the tourism sector's share in the non-oil and overall economy.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	25.11.2019
	Son variant	24.12.2019